BADIIY TARJIMANING O‘ZIGA XOS MUAMMOLARI

Andijon davlat chet tillari instituti Tarjima nazariyasi va amaliyoti (ingliz tili) yo‘nalishi talabasi

Soliyeva Fotima *tarjimashunoslik fanidan tayyorlagan maqola*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada badiiy tarjimaning o‘ziga xos xususiyatlari, tarjima jarayonida yuzaga keladigan lingvistik, uslubiy va madaniy muammolar tahlil qilinadi. Badiiy asarlardagi milliy kolorit, obrazlilik, iboralar, metaforalar va muallif uslubini tarjimada saqlash masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Maqolada tarjimonning ijodiy yondashuvi, til imkoniyatlaridan samarali foydalanishi hamda asl matn mazmuni va badiiy ta’sirini tarjima tilida qayta yaratishdagi mahorati yoritiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi badiiy tarjima jarayonidagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning samarali usullarini ko‘rsatishdan iborat.

Kalit so‘zlar: badiiy tarjima, tarjimon mahorati, tarjima muammolari, lingvistik xususiyatlar, milliy kolorit, obrazlilik, muallif uslubi, tarjima nazariyasi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются особенности художественного перевода, а также лингвистические, стилистические и культурные проблемы, возникающие в процессе перевода. Особое внимание уделяется вопросам сохранения в переводе национального колорита, образности, идиоматических выражений, метафор и авторского стиля художественных произведений. В статье освещаются творческий подход переводчика, эффективное использование им возможностей языка, а также мастерство в воссоздании на языке перевода содержания оригинала и его художественного воздействия.

Основная цель исследования — выявить проблемы, возникающие в процессе художественного перевода, и показать эффективные способы их преодоления.

Keywords: literary translation, translator's skill, translation problems, linguistic features, national colouring, imagery, author's style, translation theory.

KIRISH

Badiiy tarjima turli xalqlarning adabiyoti, madaniyati va ma'naviyatini bir-biriga tanishtiruvchi muhim ijodiy faoliyat turidir. Globallashuv sharoitida jahon adabiyoti namunalarini ona tilimizga, o'zbek adabiyotining sara asarlarini esa xorijiy tillarga o'girishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Biroq badiiy tarjima asl matnni oddiy so'zma-so'z ko'chirish emas, u asarning g'oyaviy-badiiy olamini boshqa til vositalari orqali qayta yaratishni talab qiladi.

Ilmiy, rasmiy-idoraviy yoki publitsistik tarjimadan farqli ravishda, badiiy tarjimada faqat axborotni yetkazish yetarli emas. Bunda asarning estetik ta'sirini, hissiy bo'yog'ini va muallif ohangini ham saqlab qolish lozim. Shu sababli tarjimon bir vaqtning o'zida til bilimdoni, adabiyotshunos va ijodkor bo'lishi kerak. Mazkur maqolada badiiy tarjima jarayonida uchraydigan asosiy muammolar, ularning kelib chiqish sabablari va yechim yo'llari tahlil qilinadi.

1. BADIIY TARJIMANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Badiiy matn o'zining ko'p qatlamliligi bilan ajralib turadi. Unda bevosita ifodalangan mazmun bilan bir qatorda ishora, kinoya, ramz va yashirin ma'no ham mavjud bo'ladi. Tarjimon bu qatlamlarning hech birini nazardan chetda qoldirmasligi, aks holda asarning badiiy qiymati pasayib ketishi mumkin. Badiiy tarjimaning asosiy vazifasi o'quvchida asl nusxani o'qigan kishi his qiladigan taassurotga yaqin taassurot uyg'otishdir.

Tarjima nazariyasida bu masala ekvivalentlik tushunchasi orqali o'rganiladi. Yevgeniy Naydaning fikricha, ekvivalentlik shakliy va dinamik turlarga bo'linadi. Shakliy ekvivalentlik asl matnning shakli va tuzilishiga sodiq qolishni, dinamik

ekvivalentlik esa o‘quvchiga ko‘rsatiladigan ta’sirni saqlashni nazarda tutadi. Badiiy tarjimada ko‘pincha ikkinchi yondashuv ustuvor bo‘ladi, ammo ikkala usul o‘rtasida muvozanatni topish tarjimondan katta sezgirlikni talab etadi.

Badiiy tarjimaning yana bir o‘ziga xosligi shundaki, tarjimon ikki madaniyat o‘rtasida vositachi vazifasini bajaradi. U asl asarning yozilgan davri, ijtimoiy muhiti va muallifning dunyoqarashini yaxshi bilmasa, matnni to‘g‘ri tushunishi qiyin kechadi. Shuning uchun badiiy tarjima til bilan bir qatorda keng madaniy bilimni ham taqozo etadi.

2. LINGVISTIK MUAMMOLAR

Tarjima jarayonida eng ko‘p uchraydigan muammolardan biri tillar tuzilishidagi farqlardir. O‘zbek tili agglyutinativ til bo‘lib, grammatik ma’nolar asosan qo‘shimchalar yordamida ifodalanadi. Ingliz tilida esa so‘z tartibi va yordamchi so‘zlar, rus tilida esa flektiv shakllar muhim o‘rin tutadi. Bu farqlar gap tuzilishini, aniqlik va noaniqlik ifodasini, zamon shakllarini, shuningdek, egalik va kelishik munosabatlarini tarjimada o‘zgartirishga majbur qiladi.

Leksik darajada ko‘p ma’noli so‘zlar, omonimlar va so‘z o‘yini katta qiyinchilik tug‘diradi. Asl matndagi so‘z o‘yini ko‘pincha boshqa tilda aynan takrorlanmaydi, shu sababli tarjimon unga o‘xshash ta’sir beradigan boshqa tilviy vositani topishi kerak bo‘ladi. Shuningdek, ayrim tillarda mavjud bo‘lgan tushuncha boshqa tilda o‘z nomiga ega bo‘lmasligi mumkin. Bunday bo‘shliq leksika tarjimondan tavsifiy ifoda yoki yangi so‘z yaratishdek ijodiy yechim talab qiladi.

Frazeologik birliklar, ya’ni iboralar va maqollar tarjimada alohida e’tiborni talab qiladi. Ularni so‘zma-so‘z o‘girish ko‘pincha ma’noni buzadi yoki kulgili holat yuzaga keltiradi. Masalan, o‘zbekcha «ko‘z ochib yumguncha» iborasi inglizchada in the blink of an eye, ruschada esa в мгновение ока shaklida ifodalanadi. Bu yerda tillar o‘xshash obrazga tayansa-da, ko‘p hollarda obraz butunlay boshqacha bo‘ladi va tarjimon mos keluvchi iborani izlashga majbur bo‘ladi.

3. USLUBIY MUAMMOLAR

Har bir yozuvchining o‘ziga xos uslubi bor. U gap uzunligi, so‘z tanlash, tinish belgilaridan foydalanish, ritm va ohangda namoyon bo‘ladi. Tarjimon bu xususiyatlarni saqlashga intilmasa, turli muallif asarlari bir xil, bir ovozda yangraydigan matnlarga aylanib qoladi. Qisqa va keskin jumlalar bilan yozilgan asarni ravon, uzun gaplar bilan berish muallif ruhiyatiga putur yetkazadi.

Personajlar nutqini berish ham jiddiy masaladir. Ularning gapida shevaga xos so‘zlar, kasbiy jargon, so‘zlashuv uslubi yoki arxaik shakllar uchrashi mumkin. Bu unsurlar qahramonning ijtimoiy mavqei, yoshi va savodini ko‘rsatadi. Tarjimada ularni butunlay adabiy tilga aylantirish personajning jonli xarakterini yo‘qotadi. Aksincha, shevani haddan tashqari kuchaytirish esa matnni tushunishni qiyinlashtiradi.

She’riy tarjimada uslubiy muammolar yanada murakkablashadi. Vazn, qofiya, band tuzilishi va ohangdorlikni saqlash bilan birga, mazmundan chetga chiqmaslik zarur. Ko‘pincha tarjimon bu ikki talab o‘rtasida murosa qilishga majbur bo‘ladi. Shuning uchun she’riy tarjima chinakam ijodiy jarayon sanaladi va ko‘pincha o‘zi mustaqil badiiy asar darajasiga ko‘tariladi.

4. MADANIY MUAMMOLAR VA MILLIY KOLORIT

Badiiy asarda milliy kolorit xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, e’tiqodi va dunyoqarashini aks ettiradi. Bu vazifani asosan realiyalar, ya’ni faqat bir xalqqa xos buyum va tushunchalar bajaradi. O‘zbek adabiyotida «mahalla», «choyxona», «dasturxon», «to‘y», «palov» kabi so‘zlar shular jumlasidandir. Ularni boshqa tilga o‘girishda tarjimon transliteratsiya, izohli tarjima, tavsifiy ifoda yoki o‘xshash tushuncha bilan almashtirish kabi usullardan foydalanadi.

Tarjimon uchun muhim tanlov asl madaniyatga sodiq qolish yoki matnni o‘quvchi madaniyatiga moslashtirish masalasidir. Lourens Venuti bu yondashuvlarni begonalashtirish va moslashtirish tushunchalari orqali tavsiflagan. Begonalashtirish asl madaniy unsurlarni saqlab, o‘quvchini boshqa dunyo bilan

tanishtiradi. Moslashtirish esa matnni tushunarli qiladi, lekin milliy ruhni susaytirishi mumkin. Eng maqbul yo‘l, ko‘pincha, ikkalasini asarning xarakteriga qarab uyg‘unlashtirishdir.

Madaniy muammolar ramz va obrazlarda ham seziladi. Bir xalqda ijobiy ma’no anglatadigan rang, hayvon yoki raqam boshqa xalq ongida teskari tasavvur uyg‘otishi mumkin. Shu sababli tarjimon har bir obrazning asl madaniyatdagi vazifasini aniqlashi, so‘ng uni tarjima tilidagi o‘quvchi uchun tushunarli va ta’sirli ko‘rinishda berishi lozim.

5. TARJIMONNING IJODIY YONDASHUVI VA MAHORATI

Muvaffaqiyatli badiiy tarjima tarjimonning ijodiy yondashuvi va yuksak mahoratiga bog‘liq. Tarjimon avvalo asarni chuqur o‘qib, uning g‘oyasi, kompozitsiyasi va badiiy vositalarini to‘liq anglab olishi kerak. Faqat shundan keyingina matnni qayta yaratishga kirishish mumkin. Atoqli tarjimashunos G‘aybulla Salomov tarjimonning ijodiy mas’uliyatini alohida ta’kidlagan va tarjimani ikki til o‘rtasidagi murakkab ijodiy jarayon sifatida talqin qilgan.

Tarjima jarayonida tarjimon almashtirish, qo‘shish, tushirish va gap tuzilishini qayta qurish kabi tarjima o‘zgartirishlariga murojaat qiladi. Bu usullar asl matndan chekinish emas, aksincha, mazmun va ta’sirni saqlashning zaruriy vositasidir. Muhimi, ulardan o‘rinli va me’yorida foydalanish, muallif niyatini buzmaslikdir. Tarjimon o‘z uslubini ham o‘ta ko‘rsatmasligi, asarning ortida qolishi lozim.

Tarjimon mahoratining muhim sharti ona tilining boy imkoniyatlarini mukammal bilishdir. Tarjima tilida ravon, tabiiy va badiiy jihatdan sayqallangan matn yaratish uchun keng lug‘at boyligi, til sezgisi va doimiy mutolaa zarur. Yaratilgan variantni qayta-qayta o‘qib, tahrir qilish, so‘zlarni ohang va ritm jihatidan tekshirish ham tarjima sifatini oshiradi.

XULOSA

Badiiy tarjima til, uslub va madaniyat uchligida kechadigan murakkab ijodiy jarayondir. Unda uchraydigan lingvistik, uslubiy va madaniy muammolar tillarning tuzilishidagi farqlar, muallifning betakror uslubi hamda milliy kolorit bilan bog‘liq. Bu muammolarni bartaraf etishning samarali usullari orasida ekvivalent iboralarni izlash, realiyalarni o‘rinli talqin qilish, muallif uslubi va personaj nutqini saqlashga intilish, shuningdek, tarjima o‘zgartirishlaridan me’yorida foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, badiiy tarjimada yagona qolip mavjud emas. Har bir asar o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi. Tarjimonning bilimi, ijodiy salohiyati va mas’uliyati asl nusxa ta’sirini tarjima tilida qayta yaratishning asosiy kafolatidir. Kelgusida badiiy tarjima nazariyasi va amaliyotini o‘zaro uyg‘unlashtirish, yosh tarjimonlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish sohaning rivojiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘afurov I., Mo‘minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur-Bo‘stoni, 2012.

2. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

3. Salomov G‘. Tarjima tashvishlari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983.

4. Barxudarov L.S. Yazyk i perevod. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1975.

5. Vinogradov V.S. Vvedenie v perevodovedenie (obshchie i leksicheskie voprosy). – M.: Izd-vo instituta obshchego srednego obrazovaniya RAO, 2001.

6. Vlaxov S., Florin S. Neperevodimoe v perevode. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1980.

7. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). – M.: Vysshaya shkola, 1990.

8. Retsker Ya.I. Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1974.

9. Fedorov A.V. Osnovy obshchey teorii perevoda. – M.: Vysshaya shkola, 1983.

10. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992.

11. Bassnett S. Translation Studies. – London: Methuen, 1980.

12. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – London: Oxford University Press, 1965.

13. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator. – London: Longman, 1990.

14. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // On Translation. – Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1959. – P. 232–239.

15. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. – London: Routledge, 2001.

16. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988.

17. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden: E.J. Brill, 1964.

18. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. – London: Routledge, 1995.